

Některé naléhavé problémy ochrany přírody

Jiří Soják, Marcel Rejtmánek a Pavel Kovář

Stát pečuje o zvelebování a o všestrannou ochranu přírody a o zachování krajinných krás vlasti, aby tím vytvářel stále bohatší zdroje blahobytu a vhodné prostředí, které by prospívalo zdraví pracujících a umožňovalo jejich zotavení.

Ústava ČSSR čl. 15 (2)

Naše země je z hlediska přírodního bohatství jedinečná. Díky zeměpisné poloze, geologické stavbě, modelaci povrchu klimatické rozrůznosti, hydrologické situaci i specifické historii je rozmanitost rostlinných a živočišných společenstev podivuhodná, jak to již naznačuje pestrost druhové skladby naší květeny a zvířeny (asi 3500 druhů vyšších rostlin, přes 40 000 druhů živočichů).

Ochrana přírodních zdrojů je u nás předmětem veřejného zájmu od dob Karla IV. S rostoucí exploatací přírodních zdrojů a s ní zákonitě spojenými nenahraditelnými ztrátami jednotlivých biot i celých krajín si lidská společnost stále více uvědomovala nutnost zastavit svoji aktivitu alespoň před menšími plochami nenarušené přírody. Roku 1838 byly u nás zřízeny první 2 rezervace, v letech 1918—1938 bylo vyhlášeno přes 100 přírodních rezervací. Moderní vědecké úroveň dosahuje ochrana naší přírody od období 1945—1948; pokrokové snahy „uchránit přírodu před člověkem především pro člověka, jako jeho životní prostředí a zdroj všech k životu nezbytných potřeb“ vyvrcholily vydáním zákona č. 40/1956 Sb. o státní ochraně přírody a posléze i zakončením v nové Ústavě.

Cílem našich právních předpisů je chránit „přírodu, její významné části a výtvoř, jakož i krajinu s jejími typickými znaky“. Úkolem státních orgánů ochrany přírody je dozor nad dodržováním zákonných ustanovení. Významnou úlohu zastávají také Rady pro životní prostředí při vládě ČSR a SSR. I v návrhu směrnice hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR v letech 1976—1980, vypracované předsednictvem ÚV KSČ spolu s vládou, se mluví o úkolu „zabezpečovat celkovou ochranu přírody“. Patříme mezi státy s vyspělou organizací ochrany přírody a krajiny. Přesto jsme často přímými svědky toho, že rozsáhlá a nezdánlivá — což je zarážející — zbytečně ničení naší přírody a krajiny pokračuje. Je opravdu nezbytné, aby se stoupa jící životní úroveň, spojená s převratnými změnami způsobu života i hospodaření musela v takovém rozsahu a negativně odrazit ve stavu přírody? Naš příspěvek si klade za cíl upozornit na několik příkladech právě na ty případy, kdy po škodování přírody a krajiny není motívováno společenskými potřebami a závažné zásahy proti přírodě nejsou tedy hospodářsky nezbytné.

Zvláštní pozornosti jsou hodny případy, kdy příroda je porušována a negativními zásahy měněna samotnými orgány

kteří byli k její ochraně zřízeni. Navíc v územích s nejpřísnějším ochranným režimem, tj. ve vybraných částech národního parku.

Nejzávažnější zásah proti přírodě subalpínského a alpínského stupně Krkonoš provedla sama Správa krkonošského národního parku. K přestavbě zásobovacích i turistických cest (nejen v dolních partiích, ale i na samotných hřebenech) bylo použito téměř výhradně vápence. Na přivezený hrubý vápencový štěrk byla položena vrstva jemně drceného vápence (výška celé vápencové vrstvy se místy pohybuje mezi 20—40 cm). Přitom je obecně známo nejen přírodovědcům, ale i širokému okruhu veřejnosti, že pohorí je budováno převážně silně kyselými horninami a že prakticky jedinou horninou (respektive — spolu s čedičem — jednou z mála hornin), které v žádném případě nemělo být na území KRNP použito, je právě vápence. Konečnoucí i alpínkáři vědí, že obohatí-li půdu u věsovcovitých (a jiných rašelinných) rostlin vápencem, brzy se s nimi rozloučí.

Takový zásah do samotné podstaty přírodních poměrů národního parku není možno omluvit jakýmkoli tzv. objektivními potížemi, žádnými provozními nebo ekonomickými nesnáze. Kdyby byly cesty pčehány v původním nevyhovujícím stavu, veškeré vzniklé ztráty (erozí, sešlapáváním okolních ploch, předčasným opotřebením dopravních prostředků) byly by nesrovnatelně menší než škody, vyvolané působením vápence. Ty jsou o mnoho závažnější než všechny rány, zasazené zatím chráněnému území KRNP motocyklovými soutěžemi a neukázněnými turisty dohromady. Vápence je o to zákeřnější, že na flóru a faunu působí po celá staletí. Není ho možno zapsat, pohřbit v rašelině, zničit. Uhlíčitán vápenatý bude vodou luhován stále. Čtenářům jsou nepochybně známy lokality, např. ve Vysokých a Nízkých Tatrách, v pražském okolí aj., kde jediná nepatrná a tenká žíla vápence v silikátových horninách podmiňuje neobyčejně výrazné změny ve vegetaci a fauně celých svahů pod ní ležících. Dnes by původní skladbu biocenóz v postižených oblastech Krkonoš bylo možno zachovat patrně jen odvezením veškeré ke stavbě cest použité horniny a vysbíráním vodou daleko odplavené drtě.

Před zkázou nebyla uchráněna ani vědecky nejvzácnější místa, tj. „území podrobená přísnější ochraně“ (čl. 5 [4] Sb. zák. č. 42/1963: 184): Úpská rašelina, Pančická louka, Obří důl, Labský důl atd. Do Obřího dolu byl vápence navážen ještě v roce 1975. Glaciální relikt krkonošských rašelinářů (jediné analogie severské tundry u nás) jsou na přítomnost uhlíčitánu vápenatého mimořádně citlivé. Voda, promývající navenčený vápence, prosakuje např. na Úpskou rašelinu, na nejhodnotnější spodní část Pančické louky (odtud stéká po skalách do Labského dolu) atd. Působením vody, obsahující uhlíčitán vápenatý, mění se che-

mická reakce prostředí a na nízké hodnotě pH (3,5 až 5,0) je bezprostředně závislá existence vzácných reliktních druhů vyšších rostlin (např. všivce sudetského), mechorostů (včetně dominujících rašeliníků), řas (většina druhů dvojkotvých řas a obrněnek nesnáší pH nad 5,0) a živočichů (bezobratlých, např. vířníků*) a jejich společenstev.

Splachem, vodní erozí cest apod. byla vápencová drť odnesena (zvláště na svazitém terénu) desítky i stovky metrů hluboko do přísně chráněných území. Prameniště na skalnatých terasách Labského dolu budou navždy poznamenána „metráky“ vápencové drtě, splavenými ze zásobovací cesty k nové Labské boudě, neboť nebude patrně v lidských silách je z těchto míst už odstranit.

Jak se mělo při přestavbě krkonošských komunikací postupovat? Například obdobným způsobem jako v Tatrách (v TANAP). Turistické cesty jsou skládány z vhodných balvanů, zásobovací cesty jsou stavěny jako účelně umístěné úzké silnice, někde s asfaltovým povrchem, který je položen na štěrk z vhodné horniny. Ze konstatovat, že v případě krkonošských cest došlo skutečně ke zbytečnému znehodnocení přírody a evidentně bylo porušeno znění čl. 1 vyhl. č. 42 (Sb. zák. 42/1963: 183) o „zachování původní přírody“ a 2[1] vlád. nařízení č. 41 (Sb. zák. 41/1963: 181), „že bude zachována, obnovována, všestranně chráněna a zvelebována krkonošská příroda se svým bohatstvím a krajinnými krásami“.

V televizním interview jsme byli informováni o připravované akci Správy KRNP, o introdukci rostlin a živočichů do volné přírody národního parku. Údajně se má vysazovat řada rostlin, zavádět dávno vyhynulý jasoň a někteří obratlovci. K naplánované introdukci (někdy označované jako „reintrodukce“), jak pevně doufáme, snad ani nedojde. Jaké stanovisko je třeba zaujmout? Introdukce zůstane introdukcí, ať už ji zahálme do jakéhokoli názvu a odůvodnění. Vždy zůstane v neslučitelném rozporu s primárním posláním jakéhokoli chráněného přírodního reliktního území (alespoň pokud jde o rostliny, je záležitost jednoznačná). Spíše než introdukcí taxonů vyhynulých krkonošská příroda by potřebovala všemožnou ochranu původních populací taxonů ohrožených a mizících (např. tetřev, rozchodnice růžová, rozrazil chudobkovitý, vrba dvoubarvá a bylinná).

Stěží však bude možno něco namítat, jestliže pro účely cestovního ruchu bude zřízena pečlivě oplocená obora, kde se k poučení návštěvníků budou chovat někteří velcí savci a jestliže se soustředí

* Viz např. Koniar P.: Vířníky (Rotatoria) slovenských rašeliníků. — Biol. Zbor. SAVU 7: 151—164, 1952.

účelové zahradnictví na prodej sazenic a semen horských rostlin návštěvníkům (čímž se současně omezí „pytláctví“ v chráněném území) nebo bude-li k osvětovým účelům na periferii KRNAP (např. ve Vrchlabí) vybudována botanická zahrada se shromážděnými a jmenovkami označenými krkonošskými druhy. Ohrožené taxony květeny KRNAP (především endemické) by měly být zachovány „v bance“, tj. ve zvláštní zahradě, kde by byly izolovány od styku s kulturními nebo importovanými taxony, aby nemohlo dojít ke genetickým rekombinacím. Teprve potom, kdyby náhodou taxon v přírodě vyhynul, mohl by být „vrácen“ na totéž místo, odkud byl vzat (samozřejmě nikoli vysazen na další místa!). Jedině v takovém případě lze reintrodukcí na původní lokality obhájit. Obdobně pro populace živočichů, kteří rozšiřují své areály a mohou spontánně dosáhnout i Sudet (např. kočka divoká, vlk, krkavec), mělo by se stát území KRNAP přirozeným útočištěm.

Na území TANAP jsou civilizační zásahy, pokud je nám známo, řešeny častěji s citem pro přírodu a krajinu.

V chráněné krajinné oblasti Jeseníky provádí závod LTM stále ještě zalesňování ploch nad horní hranici lesa (klečí a smrkem) v prostoru Petrových kamenů. Tento neuvážený postup patrně povede k ochuzení pohoří o nejcennější prvky. Oblast Petrových kamenů je posledním útočištěm památných endemitů, omezených už na zcela nepatrnou populaci (*Poa riphaea*, *Campanula gelida*). Přirozená alpská společenstva, vázaná v Jeseníku na několik málo lokalit, jsou vynikajícími přírodními hodnotami. Navíc bylo nedávno jasně prokázáno, že vrcholy Jeseníku nebyly v minulosti zalesněny, kleč a olše zelená jsou tu cizími introdukovanými dřevinami a zalesňování hřebenů je zcela jednoznačně nežádoucí. Co v tomto případě podniknou orgány státní ochrany přírody?

Záměrem našeho článku není samostatná kritika, naopak, snaha pomoci zachovat ohroženou přírodu našich nejvýznamnějších pohoří. Kritika je snadná, pomoc obtížnější. Správy se jistě musí potýkat s řadou velmi těžko řešitelných problémů. Ke své obtížné a nezáviděníhodné práci potřebují co největší morální podporu veřejnosti a všestrannou konkrétní pomoc nadřízených orgánů (KNV), vědeckých pracovišť, nejbližších zemědělských závodů. Existují potíže, které bez pomoci politiků, techniků, přírodovědců, zemědělců a lesníků samy Správy mohou stěžejně vyřešit. Současně je však třeba dořešit otázku finančního zabezpečení dalších náročných úkolů. Pokusíme se zmínit alespoň o některých z nich.

1. Úkolem, před který byli pracovníci KRNAP postaveni, je protieroční ochrana svahů, které byly odlesněny za účelem zřízení sjezdovky. Zdánlivým východiskem by bylo řešení, které se osvědčilo v nižších polohách (ještěd): oset sjezdovky travami, jejichž „semena“ dodá šlechtitelská stanice (např. obilky kostřavy červené nebo psinečku tenkého). Ochráně půdního fondu by tak bylo účinně zadost s minimální možnou námahou. Jenomže smyslem chráněných území je mj. i ochrana genetické struktury přirozených populací, ochrana genofondu.

Stříbrná bystrina ve východních Krkonoších. Snímek J. Štursa

Vedle „půdní eroze“ je totiž v současnosti nemenším nebezpečím i „eroze genetická“, ke které nedochází jen zničením lokálních populací nebo ekotypů, ale především jejich rekombinacemi s genofondem introdukovaných populací. Výsledkem těchto rekombinací může být snížení zdatnosti jednotlivých populací i snížení stability celých společenstev. Získání vhodných „semen“ krkonošské provenience (např. metlice křivolaké a trsnaté, třtiny chloupkaté aj.) je program náročný, ale v uvedené situaci ochrannářsky jedině správný.

2. V připravovaném ochranném pásmu KRNAP reálně hrozí odvodnění luk trubkovou drenáží. Státní statek Lánov hodlá odvodnit přírodovědecky a vodohospodářsky významné plochy v pramenité oblasti při úpatí střední části Krkonoše. Z důvodů vodohospodářských i přírodovědeckých by bylo velmi vhodné,

kdyby statek od svého záměru ustoupil (na tento případ se bezprostředně vztahují varovné závěry článku Rudého práva z 2. 10. 1975 a navíc tu jde o zásah v připravovaném ochranném pásmu našeho zatím jediného národního parku v ČSR).

3. Jedním z obtížně řešitelných problémů horských rezervací je spontánní vývoj lučních společenstev ve výškovém stupni pod horní hranicí lesa. Tyto louky (dříve sekané nebo spásané) na rozdíl od subalpínských společenstev nejsou schopny samostatně trvale existovat bez hospodářských zásahů člověka, tj. bez tradičního způsobu obhospodařování. V našich národních parcích louky v posledních letech obhospodařovány nebyly a bohaté horské a podhorské louky následkem toho více či méně zanikají. Překrásné louky v Obřím dole i jinde zarostly „monokulturou“ třezalky skvrnitě

Problémy ochrany přírody

té, na vlhkých místech rdesna hadího kořene. Větší část těchto pěkných luk by bylo možno ještě dnes zachránit, bylo by však nutno nalézt zemědělský podnik, který by byl ochoten trávu si posekat (v krajním případě spásť přiměřeně velkým stádem dobytka). Je samozřejmě, že tento problém nemohou řešit Správy vlastními silami. Mohou však za-interesovat místní zemědělské podniky, k čemuž by měly využít i úzké spolupráce s místními stranickými orgány a národními výbory, protože ochrana našich rezervací je i důležitým úkolem politickým.

4. Bude-li realizován návrh na zapuštění horní části lanovky na Sněžku pod povrch půdy, dojde k vážnému porušení alpínských společenstev, která jinde v Sudetech nemáme.

5. V Peci pod Sněžkou se uskutečnila výstavba nevhodného, v okolním prostředí zcela nepřiměřeně monstrózního hotelu věžového typu. Závažným způsobem byla porušena dosavadní „krajina s jejími typickými rysy“. Stavba pokazila celé panoráma obce, která byla jednotným stylem (a s vkusem) vybudována předchozími generacemi, současně budova narušila i celkový krajinný vzhled důležité části Krkonoš (panoráma Studničné a Sněžky).

Stavba, želez, zůstane trvalým svědectvím svérázného přístupu našich techniků k estetickým hodnotám krajiny. Nová Labská bouda je druhým podobným případem, který nevyžaduje komentáře. Nejde ani tak o kritiku a hledání příčin (Správa nenese „vinu“), spíše je nutno zamyslet se nad tím, co dělat, aby se podobné případy už nemohly opakovat. Snad by zde mohly pomoci orgány národních výborů, zvláště KNV.

Stejně jako ostatním našim občanům záleží i nám na tom, aby naše vlast byla krásná, aby pestrost přírody zůstala zachována, aby bohatství rostlinných a živočišných druhů nebylo ochuzováno. Proto se zmiňujeme i o dalších problémech naší ochrany přírody, z nichž některé úzce souvisejí s problémy hospodářskými.

1. Zalesňují se významné zachovalé zbytky stepních lokalit. Příklad: v okolí Čachtic v Malých Karpatech je mnoho strání, v minulosti silně devastovaných, které by bylo možno zalesnit; ty dodnes zůstaly netknuty, ale právě unikátní

chráněná step pod Čachtickým hradem byla zalesněna (zčásti exoty!); současně se také negativně změnil vzhled důležité historicko-krajinářské památky. Stepi se našťástí u nás udrží zpravidla i bez péče člověka. S ohledem na tendenci k zalesňování stepních lokalit bude zřejmě nutno ze všech vědecky hodnotných stepí zříditi rezervace.

2. Přímo na hranicích rezervací se staví kolonie chat. Příklad: v oblasti rezervace Devínská Kobyla byly postaveny chaty; majitelé nelegálně postavených chat zaplatili pokutu, čímž byl případ uzavřen; poučení: kromě pokuty je bezpodmínečně nutno nechat na náklad pachatele chatu odstranit, jinak každý ochotně zaplatí i velmi vysokou pokutu za možnost vlastnit chatu u rezervace. V Súřovských skalách byly chaty povoleny přímo na hranici rezervace, odpadky a chataři sami pak ničí vlastní rezervaci s jedinečnými druhy vstavačovitých rostlin.

3. Projekty nových závodů, které vedlejšími produkty ovlivňují široké okolí, by měly být ještě důsledněji koordinovány se zájmy ochrany přírody a životního prostředí. Příklad: do provozu byla uvedena cementárna vzdálená jen asi 3 km od vchodu do Zadielské rokle.

4. Vyhlášené luční přírodní rezervace, především na vlhkých a rašelinných loukách, podléhají postupně zkáze, neboť zemědělské podniky je odmítají obhospodařovat (sekat). Pracovníci orgánů státní ochrany přírody je sami pravidelně sekat nemohou. Nemáme-li se rozloučit s posledními zbytky těchto dnes už unikátních biotopů v ČSSR, je nutno urychleně najít cestu, jak zainteresovat zemědělce na práci, která ekonomicky není přitažlivá, je však společensky nutná (navíc plošná rozloha těchto lokalit je skutečně velmi malá). Ale i suché louky je nutné sekat. Kdyby se např. přestaly obhospodařovat pohraniční louky mezi Ruským a Novou Sedlicí na východním Slovensku — což nyní skutečně hrozí —, časem bychom přišli o všechny „poloninské“ rostliny na území ČSSR.

5. Dalším dokladem o nezbytnosti ochrannářsky řízeného hospodaření v některých rezervacích je situace ve významné ornitologické rezervaci Velký Tisý. Rybník je již po řadu let udržován na vysoké vodě, což se negativně projevuje řídnutím rákosin a tedy omezováním hnízdních příležitostí pro ptactvo. Postiženy jsou zřejmě např. volavky čer-

vené, jejichž stav se pozorovatelně snížil.

6. Jedinečné rezervace je možno zničit i tím, že se změni jejich bezprostřední okolí. Příklad: rezervace evropského významu, „Soos“ u Františkových Lázní, samotná odvodněna být nemohla, ovšem velmi hluboké odvodňovací příkopy, vyhloubené přímo na jejím obvodu, odvádějí a postupně stáhnou vodu i z chráněného rašeliniště. Vynikající rezervace Kobylí hlava v Bílých Karpatech přímo zničena nebyla, leží však níže než intenzivně chemicky hnojené pozemky, z nichž pak voda stéká do rezervace, způsobuje eutrofizaci půdy a populace citlivých druhů postupně zanikají. U zvláště cenných rezervací (např. rašelin, slatin) bude nutno v budoucnu asi vždy pamatovat i na ochranné pásmo, aby vůbec rezervace svůj účel mohla plnit. V případě tak unikátní lokality, jako je Scos, by ochranné pásmo mělo být neoddelitelnou součástí rezervace a mělo by být nyní co nejdříve zřízeno.

7. Meliorace, často zjednodušené na odvodňování luk, jsou problémem tak důležitým a zároveň tak komplikovaným, že není možné ho v této stati podrobněji rozebírat. Naše stanovisko vyjadřují slova Rudého práva z 2. 10. 1975: „je nelogické provádět meliorace v pramenných oblastech“, „je proti zdravému rozumu odvodňovat v kopcovitém terénu“, „nejsme tak bohatí, abychom si mohli dovolit zbavovat se posledních zdrojů nejzákladnější podmínky všeho živého — vody“. Domníváme se, že úkoly zemědělské velkovýroby na podmáčených pozemcích nelze řešit jenom odvodňováním, ale spíše zajištěním dostatečného množství lehkých a vhodných strojů, schopných obhospodařovat i tyto plochy, dobrou organizací racionálního využití těchto strojů a zároveň úpravou způsobu finančního odměňování při hospodaření na uvedených pozemcích.

Naléhavé problémy naší ochrany přírody nebyly těmito poznámkami ani zdaleka vyčerpány. Alespoň k heslovitému vyjmenování se nabízejí některé další: (1) reprezentativnost nynější sítě rezervací (převážná většina z nich jsou rezervace lesní, nejsou v dostatečné míře zastoupeny některé typy mokřích luk, bažinatých a vodních biotopů), (2) nedostatečná znalost současného stavu v řadě vyhlášených rezervací, (3) hospodaření v lesních rezervacích, (4) vysoké stavy lovné zvěře v chráněných územích.

Upozornění

Od podzimu tohoto roku pořádá přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze pro absolventy vysokoškolského studia postgraduální kurs věnovaný teoretickým základem ochrany a tvorby životního prostředí. Kurs je čtyřsemestrální, podrobné informace podá záměcným katedra analytické chemie PŘF UK, Albertov 2030, 128 40 Praha 2 - Nové Město.